

הארץ ספרים | עיון
מונוקל, מלך היהודים
יובל רובוביץ ויעקב שביט

כשש שנים אחרי ייסודה של "חיבת ציון" ותחילת העלייה ראשונה לארץ חיבר הסופר האוסטרי ר"י המרלינג סאטירה מושחזת על יציר מעבדה ננסי המחליט להיות לציוני ומצטרף לתנועת העלייה לארץ המרוקנת את אירופה מיהודה, אך לא לאורך זמן: הגעגועים ההדדיים של היהודים לאנטישמים ושל האנטישמים ליהודים מחזירים את המצב לקדמותו

"הידד!" קרא ההומונקלוס / וזינק מתוך צלחת המעבדה הענקית / אל שולחנו של הדוקטור רב התושייה / רבי־האמן המלומד והמשכיל / אשר לאחר מאמצים כבירים / באמצעות הכימיה / ויסודותיה הבסיסיים בלבד / יצר אותו / למען ניצחון המדע" (רוברט המרלינג, הומונקלוס, 1888, פרק 1, "מצלחת המעבדה", עמ' 1).

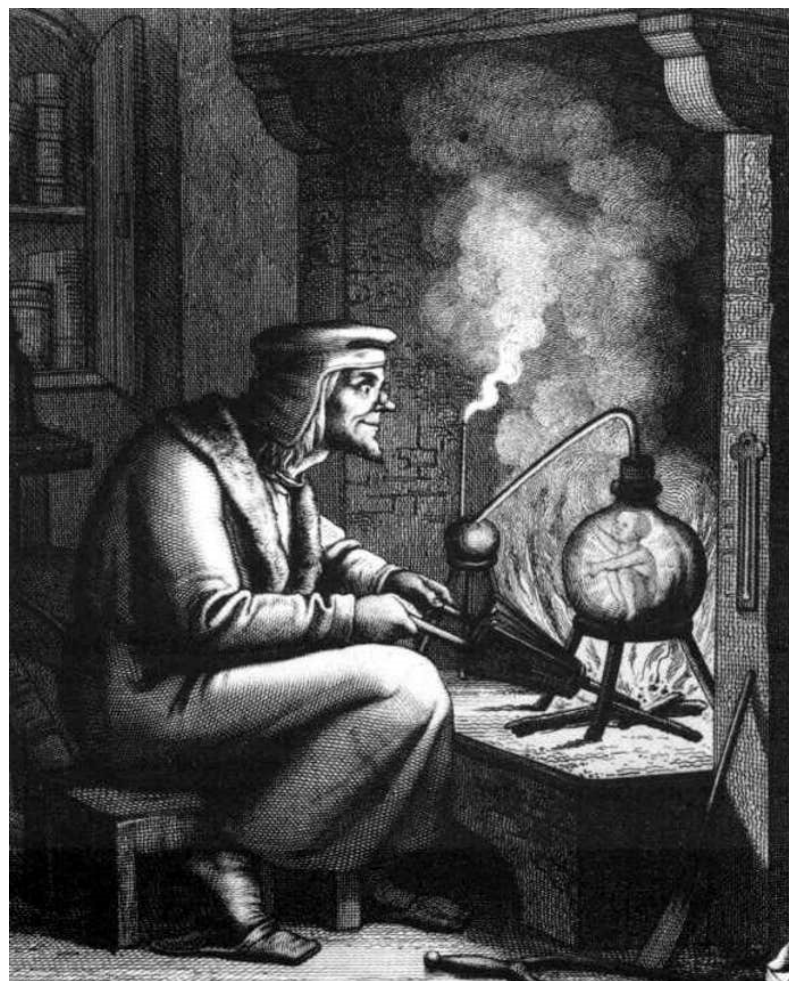
בשנת 1888, כשש שנים לאחר הופעתה של תנועת "חיבת ציון", כתב המשורר יהודה לייב גורדון (יל"ג) במדורו הסאטירי "צלוחית של פלייטון", שנדפס בעיתון "המליץ", כי רעיון יישוב ארץ ישראל ושיבת ציון "נעשה לשנינה בקרב הסופרים המתחילים להציגו למשל ולשחוק בספריהם... אין דבר בעולם מזיק ומשחית לדעות ולשיטות כמו השחוק וההיתול... בעוד שיש בין הסופרים מאומות העולם מי שעסקו ברעיון שיבת ציון ברצינות, אחרים התחילו לעשותו למשל ולשנינה אשר בכוחם להעביר ולבטל מן העולם את הרעיון."

יל"ג התכוון ל"הומונקולוס [איש קטן] אפוס מודרני בעשרה שירים", פרי עטו של הסופר האוסטרי ר"י המרלינג (1889-1830) שהופיעה בשנת 1888 (מהדורה חדשה ב-1993), ששם ללעג בין היתר את רעיון שיבת ציון.

הומונקלוס בצנצנת. תחריט מהמאה ה-19 של הומונקלוס על-פי החלק השני של פאוסט מאת גתה

דמות ההומונקלוס, היצור הננסי מעשה ידי אדם שנוצר בתנאי מעבדה, הופיעה כבר במאה ה-16 בחיבורו של פרצלסוס (De generatione rerum naturalium (1537.

ה-19 היה זה גתה שנתן חיים להומונקלוס, "דמות פלאים", בחלק השני של מחזהו "פאוסט" משנת 1832. המרלינג יצר את ההומונקלוס שלו בשנת 1888, כאמור. אלה עשר פואמות ביקורתיות על הפוליטיקה והחברה האירופית של התקופה; בין יתר התופעות מונה המרלינג את האנטישמיות (ויחסי יהודים-נוצרים

באירופה ככלל) וכן את רעיון שיבת ציון ותחילת ההתיישבות היהודית בארץ (תנועת חיבת ציון והעלייה הראשונה).

פחות משישה עשורים הפרידו בין ההומונקלוס של גתה לזה של המרלינג, והעשורים אלה נתנו אותותיהם בדמותו של היצור; הגמד של פאוסט הוא יצור רוחני לגמרי ואילו זה של המרלינג הוא יצור גשמי לגמרי, גוף ללא נשמה, ומעוות בכל אברי גופו, לפחות אחרי לידתו במעבדה. ההומונקלוס של המרלינג תאב לידע וקורא כל מה שהוא יכול להניח עליו את ידו במעבדתו של החוקר ובה בעת הוא גם מתלונן באוזני יוצרו ללא הרף על שיצר אותו בצורה רעה כל כך, עד שיוצרו מחליט להולידו מחדש, הפעם באמצעות הפריה מלאכותית ברחמה של אשת המורה הכפרי. או אז יוצא ההומונקלוס להרפתקאותיו בעולם בני האדם כבן אנוש, אבל בלי נשמה.

הימים הם ימי ה-Gründerzeit-שבהם כוננה גרמניה הווילהלמינית, והימים שאוסטריה ההבסבורגית נתקפה ברוח קפיטליסטית. ההומונקלוס, או בקצרה "מונקל", מייסד עיתון "על הכל ולכולם" ונהפך לאיש עסקים מצליח. לבסוף הוא מוכר את עיתונו לתאגיד ענק ונהפך בן לילה למיליארדר. הסיפור מקבל תפנית כתוצאה מהתמוטטות הבורסה הווינאית ב-9 במאי 1873. מונקל מבקש את נפשו למות במימי הריין אבל ניצל ברגע האחרון בידי הנימפה לורליי, חסרת נשמה כמותו. ואולם גם הצלתו אינה משככת את תאוותו לזהב ולורליי מגלה לו את אוצר הניבלונגים שנמצא ממש מתחת לרגליהם. בעקבות הגילוי עורך הזוג חתונה מפוארת בטירת בלוקסמבורג שבה התרחש ליל ולפורגיס המקורי.

מהפנטסיה הזאת ומהסאטירה על עולם הספרות עובר הפרק השישי לנושא היהודי. לורליי ומונקל מחפשים עולם חדש שבו יוכלו להגשים את משימתו של ההומונקלוס, "להגשים את ההומונקוליוזם ברמה הגבוהה ביותר". הם מייסדים מעין אלדורדו, מקום דמיוני שבו אין כלבים, אבנים, שערות במרק, שנאה, מראות, חולי רוח וחולים בכלל, ובעיקר, "אין שם אנטישמיות / ואין שם יהודים / אין תאוות נקם / ואין סכסוכים לאומיים". אנטישמים מוצהרים, כמו הפוליטיקאי האוסטרי גיאורג ריטר פון שינרר, ראו בהמרלינג אחד משלהם בעיקר על סמך השורות האלה, ושטיינר סבר שנראה שהדברים נכתבו כפמפלט תמיכה במפלגה האנטישמית.

"כי כפי שהוא חש כלפיהם, כך חשו / הם משיכה אליו, / ואמרו, שהוא קרוב להם, / אמנם לא דם מדמם, / אמנם לא בשר מבשרם, / אמנם לא לב מלבבותיהם / אך כן נשמה מנשמותיהם"

בפרק השמיני, הנבואי לכאורה, מונקל מגיע ל"ישראל החדשה. (Im neuen Israel) "המרלינג, מן הסתם, שמע על העלייה הראשונה ועל תנועת חיבת ציון ומצא לנכון להלעיג עליהם, אבל בד בבד גם על האנטישמיות, שלדעתו הובילה להופעת הציונות: "בדיוק באותו זמן / כששוב לא מצא חן בעיני הנוצרים / אפם של היהודים / אפם המעוקל של היהודים / ופתאום אפשר היה שוב לשמוע / על ילדים נוצרים שנעלמו / וללא ספק נשחטו / בידי בני ישראל / למטרות פולחן סודי."

הזעם על היהודים ברחבי אירופה הגיע לשיאים כאלה ששיבת ציון נכפתה על יהודי אירופה. לדברי המרלינג, המהות היהודית, יחד עם התבונה, כוח המעש והסבל של היהודים, קירבו את מונקל, הומונקלוס, ל"עם הנבחר", שמצא אותו מתאים להגשמת שאיפותיו. הוא מתגייר, משנה את שמו לגוטהולד אפרים מונקל (כשמו של לסינג), עובר ברית מילה ונבחר למנהיג מסע העלייה על-ידי היהודים. "כי כפי שהוא חש כלפיהם, כך חשו / הם משיכה אליו, / ואמרו, שהוא קרוב להם, / אמנם לא דם מדמם, / אמנם לא בשר מבשרם, / אמנם לא לב מלבבותיהם / אך כן נשמה מנשמותיהם."

אך אליה וקוץ בה, אל "האמנים המהוללים, (Kunstsemiten) "הסופרים והעיתונאים הצטרפו גם נערים יהודים פוחזים, "רוכלות יהודיות מלוכלכות", פושעים קטנים ועוד, שיחד עם שיירת העולים של העם הנבחר מילאו את "סימטאותיה של עיר הדקלים. Jeruscholajim"

אמנם מונקל נבחר למלך היהודים, שהכירו בו כמשיח שאמנם התאחר, אך לו עצמו הסתבר שהגיע לגטו: "לגטו גדול / הפכה העיר ירושלים / המקום שהיה שלא היה בו מסחר הפך לשוק עולמי / מעופש ממכנסיים ישנים. / וכדי להכניס רוח חיים / מחדש בעמו המשועמם / ייסד מונקל בורסה לטובין ולמניות."

"מצד אחר התחיל המערב / בהדרגה להתגעגע ליהודיו. / פתאום הם היו חסרים לו / הם, שבכל מקום / היו מחמצת השאור בחיי העמים! / נטולות חיים היו כל הבורסות, / הדחף של הספוקלנטים נרגע, / בעיתונות היומית נוצר / מחסור חמור בכתבים, / חסרי בושה, מלאי חשיבות עצמית. / האמנות והשירה נותרו חסרות ערך; / העכברים, ללא נוכחותם של החתולים, / רקדו על הרי המוזות"

ובזמן שהיהודים ומונקל נאבקים בארצם הישנה, ישראל החדשה, להתקיים למצוא תכלית לקיומם, באירופה מתחולל שינוי גדול:

"מצד אחר התחיל המערב / בהדרגה להתגעגע ליהודיו. / פתאום הם היו חסרים לו / הם, שבכל מקום / היו מחמצת השאור בחיי העמים! / נטולות חיים היו כל הבורסות, / הדחף של הספוקלנטים נרגע, / בעיתונות היומית נוצר / מחסור חמור בכתבים, / חסרי בושה, מלאי חשיבות עצמית. / האמנות והשירה נותרו חסרות ערך; / העכברים, ללא נוכחותם של החתולים, / רקדו על הרי המוזות."

עמי המערב שלחו שליחים לירושלים כדי להתחנן באוזני העם העברי המשועמם בעירו ירושלים לשוב לאירופה. הם הציעו שוויון זכויות מחדש, בתנאי שכל החובות של הנוצרים, הנמצאים ברשומות שבידי היהודים, בטלים ומבוטלים. שמחה גדולה פורצת בקרב היהודים לשמע ההצעה והעם יוצא בדרכו חזרה לאירופה.

ואשר למונקל, "המשיח" נשכח על עמוד הצליבה כשעורבים ועיטים חגים סביבו. המרלינג לא חוסך בתיאור מפורט של מצבו האומלל של מונקל הצלוב כשעורו מצהיב, עד שלבסוף הוא שומע קול של אדם שבא לשאול למצבו ולעזור לו. זהו אחשוורוש, היהודי הנצחי מהאגדה הימיינימית. הוא זה שמוריד את מונקל מעמוד הצליבה ומאפשר לו להתאחד מחדש עם הנימפה לורליי אהובתו, שהגיעה לירושלים במסווה של עולת רגל לכנסיית הקבר כדי להתחתן מחדש עם מלכם החדש של היהודים אך מיהרה לברוח לקונסטנטינופול עם אמיר מוסלמי.

אף שמי ש"חזזה" את אירופה מטהרת מאנטישמיות וקוראת ליהודים לחזור אליה לא לאנטישמי ייחשב, באחרית ימיו סבל המרלינג מזיהויו כאנטישמי וביקש מידיד צעיר לפעול להזמת השמועות, אבל ב-1910 נקרא על-שמו פארק ברובע השמיני של וינה ביוזמתו של ראש העירייה האנטישמי קרל לוגר.

בכל מקרה, היו גם יהודים רבים שהטילו ספק ביכולתם של יהודים לנהל מדינה מודרנית. יל"ג עצמו, לדוגמה, כתב סאטירות חריפות בעניין. כך, ב-1881, הוא תיאר את מדינת היהודים העתידית: "הנה הם באים בארץ. אנשים כ[רב] דיסקיו, ישבו בראש הסנהדרין והיה הבית יוסף לאש דת בכל סעיפיו ודקדוקיו, לא יפול מהם דבר ארצה; ושבו ארבע מיתות בית דין לגבולן ומלקות ומכת מרדות לאיתנן; ובימי מועד ושבת יחדלו פתאום אורחות הברזל ונדמו קווי הטלגרף ותעמוד מרוצת החיים וכל צרכיהם כיום תמים בקרב העם היושב על טבור הארץ. התיכון ממלכה כזאת בימינו, אם [האם] תעמוד לאורך ימים?"